

VYUŽITÍ VÝTVARNÝCH TECHNIK PRO SENIORY V DOMOVĚ SE ZVLÁŠTNÍM REŽIMEM

USE OF ART TECHNIQUES FOR SENIORS IN A HOME WITH A SPECIAL REGIME

JANA SKARLANTOVÁ, MARTINA MAYEROVÁ

Abstrakt: Cílem příspěvku je představení možností využití známých výtvarných technik pro výtvarné činnosti seniorů v prostředí domova se zvláštním režimem.

Příspěvek vychází z bakalářské práce, v jejímž rámci byla pozornost věnována jednotlivým výtvarným technikám popisovaným prostřednictvím konkrétních, v praxi realizovaných projektů. Metodou pozorování klientů při výtvarné činnosti byly ověřovány možnosti aplikace různých výtvarných technik do výtvarné činnosti seniorů v prostředí domova se zvláštním režimem.

Závěrem jsou shrnuty získané poznatky z praxe z hlediska způsobu práce se seniory v rámci výtvarných aktivit a současně jsou zmíněny benefity výtvarné činnosti pro seniory s onemocněním demencí.

Klíčová slova: demence, domov se zvláštním režimem, senior, výtvarná činnost, výtvarná technika

Abstract. The aim of this paper is to present the possibilities of using well-known art techniques in seniors' artistic activities in a retirement home specialized in the care of clients with dementia. The paper is based on a bachelor's thesis, in which attention was paid to individual art techniques described through specific project implemented in practice.

By observing clients during artistic activities, an inclusion of different art techniques into artworks of the special-needs nursing home residents was verified.

The conclusion summarizes information acquired in practice by applying of different art-based approaches on seniors, and mentions benefits of the art activities for seniors with dementia.

Key words: Art Activities, Art Techniques, Dementia, Seniors, Retirement Home

---

ÚVOD

Vztah mladší generace k seniorům je historicky po celé generace formován na základě převládajících hodnot ve společnosti. Celospolečenský postoj ke stáří je tak definován současným hodnotovým žebříčkem, naším způsobem života a obrovským nárůstem vlivu masmédií. Ta, svým soustavně prezentovaným obdivem ke kultu mládí, krásy a společenského úspěchu, značně ovlivňují naše společenské postoje. „*Současný kult mládí vyzdvihuje na nejvyšší příčku biologické hodnoty: krásu, tělesnou zdatnost, sex-appeal*“. (Říčan, str. 295).

Stáří, problematika seniorského věku, s ním související zvýšená prevalence výskytu degenerativních onemocnění a systém péče o seniory je celospolečensky spíše okrajovým tématem, které začínáme řešit až v momentě, kdy se osobně začne dotýkat nás, či našich blízkých.

Odpovídající strategii péče o budoucí seniory je třeba začít řešit na politické a legislativní úrovni a to tak, aby se do budoucna promítla především do úrovně přímé péče o seniory v rodinách v rámci systému domácí péče (ta se jeví z hlediska seniorů optimální). Současně je pro stát i finančně méně náročná, než pobyt seniora ve specializovaném zařízení. Ústavní péči se však v některých případech vyhnout nelze. Promyšlená strategie by tedy mohla zlepšit nejen provázanost péče o seniory v oblastech zdravotnictví a komplexní sociální péče, ale také přehodnotit její způsob financování.

Vzrůstající nároky a potřeba kvalitní péče o stárnoucí generaci by se měly logicky přenést nejen do požadavků na vzdělání lidí, kteří se péčí o seniory

budou v budoucnu zabývat, ale promítnout se také do jejich finančního ohodnocení. V současnosti je tato práce společensky i finančně silně podhodnocena, což má za následek nedostatek kvalitního personálu v gerontologických zařízeních. S nedostatkem odborného personálu se potýká většina zařízení pro seniory, tedy i ta, která se zabývají péčí o staré lidi trpící demencí. Kvalitně poskytovaná péče o tyto lidi však přináší dobré výsledky právě v rámci podpůrné behaviorální léčby, do níž aktivizace seniorů spadá a může jim v mnoha ohledech přijemnit podzim života, který jsou nuceni prožívat v těchto institucích.

Téma příspěvku vychází z bakalářské práce a vyvstalo z potřeby hlavní autorky navázat na osobní zkušenosti hlavní a získané poznatky z oblasti volnočasových aktivit, propojit je s problematikou seniorského věku, a s ním souvisejících degenerativních onemocnění v kontextu s možnostmi dostupných behaviorálních terapií, které nabízejí domovy se zvláštním režimem seniorům s degenerativním duševním onemocněním.

Konkrétní zaměření na výtvarnou činnost a možnosti využití různých výtvarných technik bylo zvoleno záměrně, neboť koresponduje s předchozím vzděláním autorky této práce ve výtvarném oboru a mnohaleté výtvarné činnosti v profesním životě. Inspirací byly rovněž studijní materiály vytvořené vedoucí bakalářské práce (blíže Skarlantová, 2007).

CÍLE A METODIKA

Cílem příspěvku je představit známé výtvarné techniky, jejichž užití u skupiny seniorů žijících v domově se zvláštním režimem ověřila autorka v praxi

a následně je ve své bakalářské práci zhodnotila z hlediska možnosti praktického využití výtvarné činnosti seniorů s degenerativním onemocněním. Využití těchto výtvarných technik v prostředí domova se zvláštním režimem bylo hodnoceno v kontextu s fyzickými a psychickými možnostmi pozorovaných seniorů (blíže Mayerová, 2017).

Hlavními metodickými postupy je využití výsledků vlastního šetření v rámci tvorby bakalářské práce, zde bylo hlavním výzkumným úkolem aplikování několika výtvarných technik do výtvarné činnosti seniorů a následné vyhodnocení vhodnosti či nevhodnosti jejího využití pro praxi při aktivizační činnosti seniorů v rámci výtvarných aktivit. Za dílčí úkoly autorka považovala:

1. Vyhodnocení prospěšnosti výtvarné činnosti pro klienty s onemocněním demencí
2. Osobní preference klientů ve vztahu k jednotlivým výtvarným technikám
3. Průběh jednotlivých výtvarných aktivit a přiblížení problémů, jež byly v souvislosti s jednotlivými výtvarnými činnostmi zaznamenány
4. Doporučení pro praxi.

Na základě pečlivého vyhodnocení stanovených cílů v bakalářské práci a zpracování základních teoretických východisek, vycházejících z rešerše literárních zdrojů zaměřených na téma péče o seniory s onemocněním demencí, specifík poruch chování seniorů, možnosti využití behaviorální terapie demence a možnosti využití výtvarné výchovy, představuje spoluautorka textu – vedoucí bakalářské práce ukázky z původního návrhu

vybraných výtvarných technik pro práci s uvedenou cílovou skupinou.

Nutné je zároveň zdůraznit, že bakalářské práci, z níž vychází předkládaný příspěvek, předcházela více než roční praxe v domově se zvláštním režimem, kde se autorka (kromě jiných volnočasových aktivit) věnovala především přípravě výtvarných činností pro seniory a hledala možnosti, jak využívat známé výtvarné techniky tak, aby byly pro klienty uchopitelné a co nejlépe zvládnutelné. Snahou bylo najít nejen optimální způsob práce se seniory s demencí v oblasti výtvarných aktivit, ale současně také východiska, jak překonat určité fyzické a duševní bariéry v důsledku stáří a nemoci klientů prostřednictvím výtvarné práce a individuálního přístupu k jednotlivcům.

Čtenář je s výsledky bakalářské práce seznámen prostřednictvím zpracování a osobního pohledu vedoucí práce, autorka bakalářské práce text autorizovala. Text je tedy v některých pasážích osobní, což vytváří zajímavý kontrast odborné práce a osobní zповědi vysokoškolského učitele – PhDr. Jany Skarlantové, oceněné v roce 2019 medailí MŠMT za vynikající dlouhotrvající pedagogickou práci.

Výtvarná činnost jako specifický zdroj zážitků a komunikace

Současné filozofické pojetí člověka jako individuality otevřené vůči světu i ostatním lidem staví na originalitě, a z ní vyplývající kreativité – tedy na těch hodnotách, které zásadním způsobem ovlivňuje a formuje právě výtvarná činnost.

Na výtvarnou činnost lze nahlížet jako na schopnost člověka reflektovat složitost vnějšího i vnitřního světa a toto vzájemné propojení i napětí sdělovat

vizuálními prostředky. Nová koncepce oboru rozšířila tradiční pojetí výtvarného vzdělání o novou dimenzi: zdůrazňuje schopnost výtvarné činnosti nejen jako specifického procesu vnímání a poznávání, ale i prožitku a komunikace.

Se zvětšujícím se objemem volného času se v současné společnosti klade důraz na jeho aktivní využití spojeného s prožitkem, zážitkem. K tomu je zaměřen i studijní obor sportovní a volnočasový pedagog. Výtvarné činnosti ve studijním plánu Palestry zastupuje výtvarná výchova a pracovní-technická výchova. Oba tyto předměty se vzájemně doplňují a poskytují široké spektrum výtvarných technik i jejich možností uplatnění v praxi. Profesní příprava musí připravit studenty – budoucí odborníky – na vedení skupin s různým zaměřením, ale především se širokým věkovým spektrem.

V současnosti představují výtvarné aktivity vítanou náplň volného času nejen pro děti a mládež od předškolního věku až po dospělost, ale i pro dospělé. Také kategorie dospělých se významně rozšiřuje až vysokého seniorského věku. To vše klade na lektory výtvarných aktivit nebývalé nároky. Zatímco děti jsou akční, spontánní a výtvarná činnost je pro ně přirozená, výtvarná činnost s dospělými představuje pro lektora práci mnohem komplikovanější. Musí společně překonat mnoho bariér. Lidé, kteří dosáhli určitého profesního i sociálního postavení, mají zcela přirozený ostych vyjadřovat se způsobem, na který nejsou zvyklí – a navíc ve společenství ostatních. Tyto obavy jim na počátku výtvarné práce „blokují“ chuť tvořit a vedoucí je musí umět rozptýlit. Jak? Vhodnou motivací úkolu, nabídkou

takových materiálů a výtvarných postupů, které vedou k úspěchu, k ocenění jejich osobité výpovědi, v posílení sebedůvěry.

Na rozdíl od aktivit sportovních – orientovaných na rekreaci psychofyzických sil nebo na výkon – mají výtvarné aktivity zvláštní duševní náboj. Jejich smyslem je sebevyjádření prostřednictvím výtvarného díla (artefaktu) nebo výtvarné akce.

Čas strávený procesem tvorby je časem sebereflexe. Každý autor vychází sám ze sebe, ze svých pocitů, zážitků, vzpomínek, fantazie i zkušeností. To vše je jedinečné a často i nesdělitelné běžnými jazykovými prostředky. Tím významnější je proto sdělení neverbální – vizuální. Výtvarné prostředky dovolují zviditelnit to, co je neviditelné. Přímé projektování pocitů, myšlenek i tvůrčího soustředění do výtvarného díla má za následek dynamizaci všech složek osobnosti.

Hledání a nalézání obrazu sebe sama, vztah vlastního „já“ k okolnímu světu a k lidem dostává ve výtvarném vyjádření viditelný a často přímo hmatatelný tvar. To je zážitek, který provází člověka doslova od počátku lidské společnosti. Není omezen věkem, i když proces tvorby bude vycházet pokaždé z jiných prožitků a zkušeností typických pro určitou věkovou skupinu i pro každého jejího člena osobně.

Pro seniory má výtvarná činnost ještě další pozitiva: poskytuje kvalitní náplň volného času i těm, kteří jiné aktivity pro svůj zdravotní stav nemohou vykonávat vůbec nebo jen s velkými obtížemi. Radost z toho, co „ještě“ dokáží vytvořit, je nenahraditelná. Stejně tak pocit, že mohou svobodně, jinak nežli byli dosud zvyklí,

vyjádřit to, co cítí, o čem přemýšlejí. Že mohou zúročit své vědomosti, vzpomínky, obavy i sny. Výtvarná činnost nemusí vždy nutně směřovat jen k hmotnému produktu (artefaktu), ale nabízí zážitek i z výtvarné hry nebo výtvarné akce. Nicméně hmotný artefakt je viditelný, uchopitelný, dá se uchovat, vystavit i darovat. I to je pozitivum výtvarné tvorby (blíže např. Švamberk Šauerová, Vadíková, 2013).

"Všichni se učíme ode všech" – osobní zpověď dr. Skarlantové

S tímto "mottem" předstupuji před studenty v první hodině výtvarné výchovy a během naší společné práce je opakuji mnohokrát. Výtvarné vyjádření má totiž ještě jednu důležitou specifikou: neexistuje pouze jediné nejlepší řešení určitého tématu nebo problému, ale řada paralelních individuálních variant. Individuální výpověď se totiž nedá poměřit ani matematickými tabulkami ani metrem nebo stopkami. Každý výsledek výtvarné činnosti má svou jedinečnou hodnotu – a jako takový zasluhuje pozornost a snahu o pochopení a porozumění. V tomto smyslu je jedno, jde-li o výtvarnou výpověď dítěte nebo dospělého, žáka nebo umělce, handicapovaného nebo zdravého jedince. Právě takto chápaná percepce výtvarného díla rozbíjí stereotypy a předsudky a tvoří základ kvalitní sociální komunikace.

Pro volnočasové aktivity je typická práce ve skupině. Tvůrčí atmosféra takové skupiny má velký význam pro vztahy ve skupině a určuje i sociální komunikaci jejích členů. Komunikace při výtvarných aktivitách se totiž nevede jen čistě verbálně, ale také neverbálně. Probíhá také v několika rovinách: primární dialog (neviditelný a neslyšitelný) vede každý člen skupiny "sám se

sebou". Při zadání tématu aktivizuje v sobě emocionální i racionální složku osobnosti i sílu zapojit se do činnosti a překonat nutné překážky. Současně s tímto „vnitřním dialogem“ však probíhají běžné dialogy mezi členy skupiny i s tím, kdo skupinu vede. Verbální sdělení se týkají nejen informací o technické stránce díla a pracovním postupu. Jsou i vzájemným sdělováním pocitů a nápadů, představují bezprostřední reakci na určité téma či situaci a mají tedy povahu jedinečných názorů. Současně s verbálními dialogy probíhá ve skupině i neverbální dialog. Často má podobu spontánní spolupráce – manuální pomoci druhého při tom, co nemůže jedinec zvládnout sám. U skupinové výtvarné práce je verbální i neverbální kooperace nezbytná a zcela přirozená (srov. Šauerová, 2012).

Další komunikační pole se otevírá nad dokončeným výtvarným dílem. Právě diskuse vedená nad jednotlivými individuálními nebo skupinovými artefakty (nebo dokončené výtvarné akce) je nejlepším a zároveň nenásilným prostředkem, jak se naučit mluvit o svých pocitech a záměrech, ale také jak přijímat názory jiných. To vše vyžaduje atmosféru otevřenosti a vzájemné důvěry mezi jednotlivými členy skupiny i mezi tím, kdo výtvarnou aktivitu řídí.

Představení bakalářské práce Výtvarné techniky pro seniory v domově se zvláštním režimem pohledem vysokoškolského učitele a vedoucí práce

Tento vstup, který nyní příliš u odborných příspěvků obvyklý, je nezbytný k doplnění následujícího textu, vycházejícího z velmi specifické bakalářské

práce hlavní autorky příspěvku – Martiny Majerové – VÝTVARNÉ TECHNIKY PRO SENIORY V DOMOVĚ SE ZVLÁŠTNÍM REŽIMEM.

„Martina byla moje studentka. Zнала jsem její kreativitu, píl i schopnosti. Výtvarnými dovednostmi ji vybavilo předchozí studium na střední uměleckoprůmyslové škole. Byla jsem proto potěšena, že si vybrala za vedoucí své závěrečné bakalářské práce právě mne.

Se studenty kombinovaného studia mám velmi dobré zkušenosti. Většinou mají jasnou představu, jaké téma by chtěli zpracovat. Dovedou také ocenit informace a doporučení, které mohou bezprostředně využít v praxi. Pro pedagoga představuje každá taková spolupráce nejen ověření jeho výuky, ale i její obohacení. O této bakalářské práci to platí stoprocentně. Byla výzvou i pro mne. Za své dlouholeté pedagogické praxe jsem pracovala s různými skupinami, nikdy však s lidmi takto nemocnými. Odborná literatura mně pomohla v základní orientaci specifických projevů i omezení provázející Alzheimerovu chorobu. Všechno ostatní už byla práce Martiny. Sama na sobě jsem tak potvrdila, že všichni se učíme ode všech”, uvádí dr. Skarlantová.

Téma aktivizace lidí s neurogenerativním onemocněním je tématem aktuálním, s významným dopadem na jedince i společnost (blíže Hátlová, Kirchner, 2010). Svědčí o tom i citace z oficiálního vládního dokumentu: *„S ohledem na demografické predikce lze předpokládat, že v budoucnu se zvýší počet onemocnění typických pro vyšší věk, mezi které patří neurodegenerativní onemocnění, především*

pak Alzheimerova choroba.” (MPSV, 2017).

Autorka bakalářské práce se však pro téma bakalářské práce rozhodla z osobních důvodů. Vedla ji k tomu praxe aktivizačního pracovníka v domově seniorů se zvláštním režimem v Průhonicích, kde jsou umístěny lidé s Alzheimerovým onemocněním (blíže Zvěřinová, 2017).

Věnovala především přípravě výtvarných činností pro seniory a hledala možnosti, jak využívat známé výtvarné techniky, tak, aby byly pro klienty uchopitelné a co nejlépe zvládnutelné (blíže Hasmanová Marhánková, 2014; Wehner, Schwinghammer, 2013). Snahou bylo najít nejen optimální způsob práce se seniory s demencí v oblasti výtvarných aktivit, ale současně také východiska, jak překonat určité fyzické a duševní bariéry v důsledku stáří a nemoci klientů prostřednictvím výtvarné práce a individuálního přístupu k jednotlivcům. Je zřejmé, že vnější projevy chování takto nemocných lidí mohou být na jedné straně určitou překážkou pro nabízené aktivizační činnosti, ale zároveň představují i určitou výzvu pro člověka, který s nimi pracuje.

Způsob života v domově se zvláštním režimem

Martina Mayerová uvádí: *“Pro potřeby pacientů s demencí jsou zřizovány domovy se zvláštním režimem nebo denní stacionáře pro seniory, které jsou uzpůsobeny potřebám klientů s těžkými demencí. Tyto instituce by měly disponovat odborně vyškoleným personálem, schopným s těmito lidmi odborně pracovat. Kvalifikovaný přístup ke klientovi, péče založená na individuálním přístupu, znalost příčin*

jednání a způsobu chování klienta v souvislosti s onemocněním demencí je nezbytnou součástí práce s takto nemocnými lidmi.

Pro lidi, kteří jsou nuceni žít v ústavech je zpočátku nejhorší omezení kontaktu s blízkými a změna sociální role či statutu. Přechod z rodinného prostředí do prostředí ústavu je obtížný i pro lidi duševně zdravé, ale pro lidi trpící některou formou demence je nesmírně stresující. S tím souvisí i dočasné zhoršení projevů poruch chování. Nucená nečinnost může vyústit u klienta až v apatii a nezájem o okolní dění. Adaptace jedince na nové prostředí vyžaduje trpělivost a pochopení ze strany personálu, tedy i aktivizačních pracovníků nebo lektorů.

Základním posláním práce lektora volnočasových aktivit v podobném zařízení je umožnit těmto lidem smysluplně trávit volný čas a nabídnout jim takové aktivity, které je osloví. A citlivě s nimi v rámci jimi vybrané aktivity pracovat. Znalosti možných poruch chování seniorů a individuální somatické projevy stárnutí jsou pro aktivizační pracovníky důležité z hlediska předjímání způsobu komunikace s nemocnými lidmi a stávají se do jisté míry také určujícími faktory pro terapeutické činnosti, které jsou seniorovi v rámci volnočasových aktivit nabízeny.

Smyslem řízených aktivit v domovech pro seniory je zapojení klientů do kolektivu, vzbudit jejich zájem o život v domově a nenásilnou formou udržovat v činnosti jejich paměť i celkovou kondici. To vše pomáhá překonat adaptační stres. Cílem je předejít postupné rezignaci a následné apatii klienta, která je z terapeutického hlediska naprosto nežádoucím jevem. Pro oddálení konečného stádia demence se

cílená aktivizace stává pro nemocného seniora součástí celkové terapie." (Mayerová, 2017).

Výtvarná činnost představuje významnou aktivitu v komplexní péči poskytované v domech se zvláštním režimem. Terapeutický aspekt výtvarné činnosti pro lidi s onemocněním demencí je důležitější nežli její prvotní poslání. I když jsou reálné schopnosti výtvarného vyjádření klientů značně omezené nejen v motorických dovednostech, ale i v oblasti kreativity, přesto jejich výtvarný projev není vždy pouze mechanický a často nečekaným pojetím dokáže překvapit. Pro klienty je motivace v podobě finálního výtvarného artefaktu velmi silná. Jak již bylo uvedeno, cílem výtvarné činnosti však není jen viditelný a uchopitelný artefakt, ale samotná cesta jedince (skupiny) ke zvládnutí výtvarného úkolu: odhodlání výtvarně pracovat, překonávat překážky, spolupracovat – a prožívat pocity spokojenosti a radosti z konečného výsledku.

Těžký, ale zásadní úkol bakalářské práce představoval výběr výtvarných technik. Co zvolit z velmi široké palety možností? Co zvládnou lidé s různými stupni fyzického i psychického omezení? Svoji úlohu hraje v tomto případě (kromě jiného) i časová náročnost techniky a materiál. Nejen podmínka jeho snadného zpracování, ale i jeho dostupnost a finanční nenáročnost. Také prostor, v němž výtvarné činnosti probíhají, představuje jistá omezení. Většinou není speciálně zařízen pro výtvarnou práci. Není to ateliér, ale často klubovna či místnost využívaná i pro jiné účely. I to předem vyloučilo řadu výtvarných technik.

V rámci hlavního výzkumu autorka bakalářské práce vybrala, a s klientkami prakticky vyzkoušela v průběhu různých činností, výtvarné techniky: koláž, asambláž, papier machê, otisk, frotáž, decoupage a malbu na přírodní materiály. Tyto výtvarné techniky byly následně vyhodnoceny z hlediska využitelnosti pro výtvarnou činnost seniorů v domově se zvláštním režimem. Součástí bakalářské práce byla i obsáhlá dokumentace – výsledky výtvarné činnosti klientů (viz zde uvedené ukázky).

Nelze se na tomto místě zabývat všemi vyzkoušenými technikami. Mne osobně nejvíce oslovily ty, které využívaly přírodní materiál. Z vlastní výtvarné praxe vím, jak je příjemné pracovat s listy, větvičkami, plody, s odřezky dřeva, oblázky – prostě tím, co nám nabízí příroda. Procítit přírodní materiál představuje zážitek pro téměř všechny smysly. Martina to ve vyhodnocení činností potvrzuje: *"Při práci s lidmi s demencí je důležité zmínit nezpochybnitelný význam přírodních materiálů. Kontakt s přírodou je u člověka, jehož hybnost je omezená, mnohem komplikovanější. Bývá často ochuzen o mnoho pozitivních vjemů, které přirozeně plynou z kontaktu s přírodou a jež zdravý jedinec často ani nevnímá. Zprostředkováním kontaktu klienta s přírodními materiály můžeme jeho svět velmi významně*

obohatit a využít tak jeho zájmu pro výtvarnou práci."

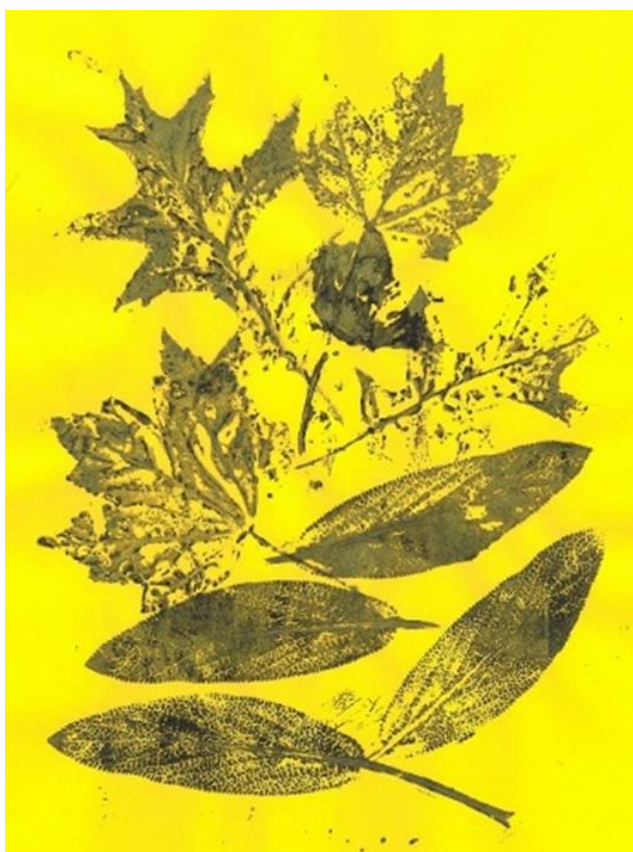
Technika otisku

Technika otisku je velmi jednoduchá – otiskovat můžeme prakticky jakýkoliv obarvený povrch předmětů. Přírodniny, jako např. listy jsou zvláště vhodné: mají zajímavé tvary i texturu a vynikne právě otiskem. Stačí potřít temperovými barvami jednu stranu listu a otisknout ji na papír. Nepotřebujeme žádný grafický lis – stačí tlak naší ruky. Jednotlivé otisky se dají sestavovat do různých kompozic, také s barvami si můžeme "pohrát". Barevné kombinace se při této technice dají využít nejen na předměty, které otiskujeme, ale také na podklad, na který tiskneme. Nemusí to být jen bílý papír. Martina k tomu dodává: *"Možnosti, které technika otisku poskytuje, jsou široké. Jako „razítka“ může sloužit v podstatě cokoli. Korková zátka od šampaňského, ať už na ni nanese me lepidlo a přilepíme určitý tvar, nebo využijeme samotné struktury korku, nastříhaná houbička na nádobí, malířský váleček omotaný gumičkou, provázkem, nebo polepený různými vystříženými tvary. Výsledný efekt je vždy překvapivý a neklade příliš vysoké nároky na manuální zručnost nebo výtvarné cítění. Úspěch tedy může zažít opravdu každý (obr. 1 a 2).*

Obr. 1 Listy (otisk)

Obr. 2 Kompozice z listů (otisk)

Technika asambláže

Technika asambláže – (z francouz. assemblage) využívá předměty nebo jejich části vytvoření výtvarné kompozice. Použité předměty (častěji jejich části) sloužily jinému nežli výtvarnému

účelu. Ve výtvarné činnosti se však stávají "výtvarným prostředkem" s novým významem. Kompozice sestavená z různých materiálů, jejich barev a tvarů má v sobě zvláštní napětí: dodává dílu prostorovou dimenzi i nový obsah.

Variabilita, se kterou lze tuto výtvarnou techniku uplatnit v praxi, je opravdu veliká. Z hlediska práce se seniory s demencí představuje značný potenciál především v možnosti propojení reminiscenční terapie s výtvarným projektem. Reminiscenční terapie je aktivizační metoda založená na skutečnosti, že i v pokročilejším stadiu demence zůstává zachována poměrně dobře dlouhodobá paměť. K aktivizaci klientů využívá vybavování vzpomínek prostřednictvím různých podnětů. Fenomén času má v životě nemocného člověka velký význam. Orientace v čase je narušena samotným průběhem nemoci, ale zároveň i životem v některém z typu zařízení pro seniory, kde dny splývají a příliš se od sebe neliší. Probíhající roční období, významné dny, svátky, které jsou součástí našich životů, to vše jsou důležité orientační body, pomocí kterých se snaží okolí udržet člověka s demencí v přítomnosti. Při výtvarné činnosti lze využít mnoha námětů vycházejících z právě probíhajícího ročního období. Dobře zvolené téma

umožňuje spojit vzpomínky a zážitky jedinců do společného projektu, kam každý přidá něco "svého". Tento postup se osvědčil v projektu "Očekávání jara".

V projektu bylo záměrně využito několik výtvarných technik, aby se mohli zapojit i ti, kteří by už některé z technik sami nezvládli. Tento projekt byl rozvržen do několika bloků. Nejen kvůli zpracování materiálu a jeho nalepování na podložku, ale také s ohledem na zdravotní stav klientů. Ti se mohou cítit po určité době, při níž se musí na činnost více koncentrovat, unaveni.

Základem výtvarného řešení projektu se stala právě technika asambláže.

Přírodní materiál – drobné větvičky stromů – byl doplněn "listy" vytvořenými nastříháním zmáčkuté papírové roličky z vnitřku toaletního papíru. Listy stříhaly klientky pouze nahodile, nikoli podle šablony. Právě rozmanitost různě vysokých listů působila při jejich nalepení na pevnou podložku přirozeně a zajímavě.

Obr. 3 a 4 Část projektu Očekávání jara (asambláž)

Technika papier machê

Technika papier machê (z francouzštiny – doslova znamená "rozžvýkaný papír") pracuje s papírem rozmělněným ve vodě, do které je přidáno pojivo (lepidlo na tapety nebo škrob). Vhodné jsou papíry měkké, které se dají snadno natrhat a rozmočit. Výhodou této techniky je její finanční nenáročnost. Umožňuje použít i odpadový materiál: například papírové obaly od vajec, staré noviny, nadrcený papír z kancelářské skartovačky apod. Použitý papír má vliv na strukturu (i barvnost) vytvořené papírové hmoty. Ta se dá dobře zpracovávat – tvarovat rukama. Po náležitém vyschnutí tvaru je možné i jeho další zpracování (např. omalováním).

Na základě pozorování klientek uvádí autorka práce zajímavé informace: "Využití techniky papier machê

pro výtvarnou činnost, tedy tvorby z papírové hmoty, je možné úspěšně využít i u klientů se změnami v jemné motorice. Při práci s papírovou hmotou, při níž byly zaměstnány ruce konkrétní klientky, docházelo opakovaně ke zklidnění projevů motorického neklidu. Tato zkušenost byla následně využita při dalších výtvarných činnostech, například při práci s keramickou hlínou, fimo hmotou, plastelínou, moduritem atp., tedy všude tam, kde je možné zpracovávat materiál přímo za pomoci rukou. Z pozorování tak vyplynulo poznání, že používání nástrojů při výtvarné činnosti je pro klienty s motorickou apraxií obtížnější, než přímé použití rukou." (Mayerová, 2017).

V projektu "Očekávání jara" tato technika posloužila k vytvoření ptačího hnízda a vajíček. Obr. 5 a 6.

Obr. 5 Příprava ptačího hnízda a vajíček (technika papier machê)

Obr. 6. Část projektu Očekávání jara (kombinace technik)

Malba na přírodní materiály

V rámci výtvarných činností s přírodním materiálem vyzkoušela Martina Mayerová s klientkami malbu temperami na oblázky a na šnečí ulity. V tomto případě nešlo o přesně provedenou malbu, ale spíše o výtvarnou hru s barvami. Všechny bavila. Po zaschnutí barevného povrchu je možné

barvu fixovat – přelakovat bezbarvým lakem ve spreji. (obr. 7 – 9 a 13).

Barevné kameny následně zdobily květináče, parapety a další prostory domova. Některé barevné ulity doplněné pískem byly využity k originálním asamblážím zdobící stěny. (obr. 11). Jiné našly své místo ve "šnečí bonboniére" (obr. 12).

Obr. 7

Obr. 8

Obr. 9 Malba na oblázky

Obr. 10 Malba na šnečí ulity

Obr. 11 Asabláž ze šnečích ulit a písku

Obr. 12 Šnečí bonboniéra

Zhodnocení výsledků práce

Bakalářská práce Marty Majerové potvrdila, že vybrané výtvarné techniky je možné s úspěchem zařadit do komplexní terapeutické péče v domově se zvláštním režimem. Je však nutné přizpůsobit je potřebám klientů a jejich

fyzickým možnostem. Pro klienty je proto vhodný jednoduchý, konkrétní námět, který je osloví. Lektor pracující s takto postiženými klienty musí být vybaven profesionálními znalostmi. Ty však samy o sobě nestačí. Velmi důležitá je empatie, trpělivost i pokora,

s níž přistupuje je každému jedinci a citlivě hodnotí jeho snahu i výsledky. To vyžaduje vyzrálou osobnost – a tou Bc.

Martina Mayerová bezesporu je. Jsem ráda, že jsem mohla sledovat její práci.

Konkrétní doporučení pro praxi vyplývající ze zkušenosti hlavní autorky

Z hlediska praxe z výtvarné činnosti se seniory v domově se zvláštním režimem lze vyvodit, že lepší výsledky přináší práce v klidnějším a uzavřenějším prostředí, které na klienty působí příznivěji než otevřený prostor společenských místností.

Z tohoto zjištění vyplývá také poznatek, že větší efekt přináší možnost výtvarné práce s menší skupinou klientů (4–6) tak, aby vznikl prostor nejen pro samotnou výtvarnou činnost, ale zároveň pro vzájemnou komunikaci.

Dalším důležitým aspektem práce s těmito klienty je tempo práce, které je nutné potřebám klientů vždy přizpůsobit. To zaručí nejen osobní pohodu klientů a jejich komfort při práci, ale zároveň poskytne nezbytný prostor lektorovi k individuální práci s jedno-

tlivými členy skupiny tak, aby bylo možné jim případně dopomoci s dílčími úkoly, které se mohou v průběhu práce projevit jako hůře zvládnutelné.

Pokud je s klientem navázán osobnější vztah, mnohem lépe se s ním spolupracuje a je možné jej snáze k výtvarné činnosti pozitivně motivovat. Neopominutelným aspektem a zároveň velkou výhodou práce ve skupině představuje také možnost rozdělení práce na základě preferencí a převládajících schopností jednotlivých klientů.

Pokud je možné práci ve skupině rozdělit tak, aby se klienti vzájemně při činnosti doplňovali, je to přínosem pro všechny zúčastněné. Pro lektora je takovéto uspořádání také mnohem snazší, jak z hlediska koordinačního, tak z hlediska plynulejší realizace výtvarného projektu. Předpokladem úspěšně zakončeného projektu je vždy

znalost klientů a jejich reálných možností.

Na základě výše uvedeného zjištění se jeví dlouhodobější spolupráce s určitou pevně ustálenou skupinou klientů pro výtvarnou činnost jednoznačně výhodnější. Bylo vyzpozorováno, že zařazení dalšího jedince do stálé, spolupracující skupiny přináší lepší výsledky, než vytváření nové skupiny klientů a opětovné hledání způsobu práce s ní.

Současně bylo také vyzpozorováno, že určité projevy chování některých klientů, především pak agitovanost a agresivita, nebo určité stereotypie ve verbálním projevu mohou soustředění ostatních klientů na výtvarnou činnost značně narušit. Následkem bývá podrážděnost a nervozita ostatních klientů, která bývá provázena verbálními projevy nespokojenosti a poukazováním na chování problémového klienta. Tyto projevy chování, je však možné eliminovat již v počátku při sestavování výtvarné skupiny a usazování klientů.

ZÁVĚR

Při výběru výtvarných technik, které je možné v praxi využít, je třeba přemýšlet vždy v kontextu s onemocněním.

Lidé postižení demencí vykazují určité společné rysy související s degenerativními změnami, které zásadně ovlivňují jejich schopnosti. Častá bývá porucha soustředění, postižení se nedokážou na činnost koncentrovat příliš dlouho, z tohoto pohledu je vhodnější volit časově méně náročné projekty, nebo plánovaný výtvarný projekt rozdělit do několika etap.

U takto nemocných lidí se projevuje zhoršení koncentrace pozornosti, motorická apraxie, nedostatek fantazie

a kreativity a současně bývá překážkou také ztráta motivace.

Setkat se můžeme s projevy motorického neklidu, kdy se senior hůře koncentruje na danou činnost, má potřebu například stále něco hledat, (často to bývají brýle, kapesníky atp.) či věci, které má zrovna v dosahu, překládat z místa na místo. Lze se však setkat naopak i s apatií, kdy klient přistupuje k nabízené činnosti bez zájmu. V těchto situacích velmi záleží na lektorovi, jak si v dané situaci s chováním klienta poradí.

Klienti se také často potýkají s běžnými důsledky stárnutí organismu jako je zpomalené psychomotorické tempo, je tedy třeba jim pro nabízenou činnost poskytnout dostatek času, nespěchat na ně. Trpělivým přístupem je mnohdy možné změnit jejich postoj k nabízené činnosti. Používání nástrojů k výtvarné činnosti mohou ovlivnit například artrotické změny v rukou, je tedy třeba volit takové nástroje, jejichž používání pro ně nebude zdrojem stresu z toho, že činnost nezvládnou.

Stařecká presbyakuzie (degenerativní změny smyslových buněk ve vnitřním uchu), se u seniorů vyskytuje rovněž poměrně často, proto je důležité vědět, jak s takto postiženými lidmi komunikovat a tento způsob komunikace při práci s nimi snažit se za každých okolností dodržovat. Presbyopie (degenerativní změny oční čočky) je rovněž u seniorů poměrně běžná, je tedy dobré zkontrolovat, zda u sebe mají brýle, pokud je k výtvarné činnosti potřebují, případně volit takové výtvarné aktivity, které nejsou z hlediska zrakového vnímání příliš náročné. Pohyblivost klientů je často snížena, část bývá upoutána na invalidní vozík, což může být určujícím faktorem pro spoustu

volnočasových aktivit, nejen pro výtvarnou činnost.

Při práci s klienty v oblasti výtvarných aktivit je vždy třeba respektovat osobnost jedince. Pro jednoho klienta je výtvarná činnost něčím výjimečným a zábavným, poskytuje mu radost z tvorby, projektuje do ní vlastní sebevyjádření, pracuje ochotně a s nadšením, těší se na další podobnou činnost, ale jiného klienta výtvarná činnost nijak neoslovuje, je tedy zbytečné, pokoušet se jej k této činnosti nutit. Pocit radosti z práce vychází z dobrovolné účasti klienta na nabízené výtvarné činnosti. Dobrovolná účast je tak základním motivačním prvkem, se kterým je možné velmi úspěšně pracovat.

Při práci se seniory s onemocněním demencí se lze setkat také s klienty, kteří se aktivně výtvarné činnosti neúčastní, ale se zájmem sledují práci ve skupině, ochotně se zapojují do probíhající komunikace a jeví zájem o postup i výsledek práce. Vše, co zpestří klientům pobyt v domově a vzbudí jejich zájem, je z terapeutického hlediska nesmírně cenné a klientům pomáhá.

Základním posláním a smyslem práce lektora volnočasových aktivit v podobném zařízení je umožnit těmto lidem smysluplně trávit volný čas a nabídnout jim takové aktivity, které je osloví. Vlastní výtvarné ambice lektora tak směřují především do hledání možností způsobu výtvarné práce s klienty. Dospět k poznání, kam lze při práci s klienty v rámci výtvarné činnosti zajít, jaké možnosti lektor pro svou práci má a na jaké limity při své práci bude narážet, bylo smyslem této práce, stejně, jako popsat problematiku realizace výtvarné činnosti s lidmi trpícími demencí.

Výtvarná práce představuje určitou výzvu i pro zdravého člověka. Klade nároky na motorickou zručnost a současně na smyslové vnímání. U seniorů obecně představuje v oblasti smyslového vnímání značný hendikep především zhoršení zraku a sluchu, u seniorů s onemocněním demencí bývá současně značnou překážkou pro výtvarnou činnost motorická apraxie a horší schopnost soustředění.

Výtvarných technik, které lze pro činnost s klienty využít, existuje široká škála, v této práci je popsáno pouze několik z nich. Pro seniory obecně má výtvarná činnost určitě mnoho pozitiv. Poskytuje náplň volného času i těm, kteří jiné aktivity pro svůj zdravotní stav nemohou vykonávat vůbec, nebo jen s velkými obtížemi. Radost z toho, co ještě dovedou vytvořit, je nenahraditelná. Hmotný artefakt je viditelný, uchopitelný, dá se vystavit, uschovat i darovat. I v tom je významné pozitivum výtvarné tvorby. Výtvarné aktivity tedy lze bezesporu s úspěchem zařadit také do komplexní terapeutické péče, která lidem s onemocněním demencí přináší kromě radosti ze zvládnutého úkolu i mnoho dalších pozitivních benefitů.

LITERATURA

HÁTLOVÁ, Běla, Jiří KIRCHNER a Jitka SUCHÁ. *Psychomotorická terapie demencí v počáteční a střední fázi*. European Science and Art Publishing a Asociace psychologů sport, 2010. ISBN 978-80-87504-00-0.

HASMANOVÁ MARHÁNKOVÁ, Jaroslava. *Aktivita jako projekt: Diskurz aktivního stárnutí a jeho odezvy v životě českých seniorů*.

- Praha: SLON, 2014. ISBN 978-80-7419-152-7.
- MPSV: *Ministerstvo práce a sociálních věcí* [online]. 2017 [cit. 2019-03-27]. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/>
- ŘÍČAN, Pavel. *Cesta životem: [vývojová psychologie] : přepracované vydání*. 3. vyd. Praha: Portál, 2014. ISBN 978-80-262-0772-6.
- SKARLANTOVÁ, Jana. *Výtvarné aktivity pro volný čas*. Praha, VŠTVS Palestra, 2007.
- MAYEROVÁ, Martina. *Využití výtvarných technik pro seniory v domově se zvláštním režimem*. Bakalářská práce. Praha: Vysoká škola tělesné výchovy a sportu PALESTRA, 2017. Vedoucí bakalářské práce PhDr. Jana Skarlantová.
- ŠAUEROVÁ, Markéta a VADÍKOVÁ, Katarína M., ed. *Specifika edukace seniorů*. 1. vyd. Praha: Vysoká škola tělesné výchovy a sportu Palestra, 2013. 236 s. ISBN 978-80-87723-09-8.
- ŠAUEROVÁ, Markéta. *Philosophical Basis of Senior Education*. *Studia Edukacyjne*. Num. 19/2012. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 2012. S. 145 – 158. ISBN 978-83-232-2351-1. ISSN 1233-6688.
- WEHNER, Lore a Ylwa SCHWINGHAMMER. *Smyslová aktivizace v péči o seniory a klienty s demencí*. Praha: Grada, 2013. ISBN 978-80-247-4423-0.
- ZVĚŘOVÁ, Martina. *Alzheimerova demence*. Praha: Grada, 2017. ISBN 978-80-271-0561-8.

KONTAKT

PhDr. Jana Skarlantová
VŠTVS PALESTRA, katedra pedagogiky a psychologie

Bc. Martina Mayerová
Absolventka VŠTVS PALESTRA